

de mos

Jaargang 35
April 2019

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

4

NIDI

inhoud

- 1 Het veranderde klimaat over
klimaatverandering
- 4 Een voller en grijzer Nederland hoeft niet
somer te stemmen
- 8 Brexit en migratieangst

Foto: Rawpixel Ltd / Flickr

Het veranderde klimaat over klimaatverandering

HARRY VAN DALEN & KÈNE HENKENS

Klimaatverandering is een thema dat ogenschijnlijk de bevolking verdeelt. NIDI-onderzoek laat echter zien dat zorgen over de opwarming van de aarde onder de Nederlandse bevolking breed worden gedeeld en het afgelopen decennium spectaculair zijn gegroeid. De klimaatscepsis – nog wijdverbreid in 2009 – is sterk afgenomen. Zelfs onder aanhangers van de PVV en VVD is het aantal sceptici een kleine minderheid.

Wie de demonstratie van de 'klimaatpijbelars' in Den Haag heeft gezien moet de indruk hebben gekregen dat vooral de schoolgaande jeugd zich zorgen maakt over de opwarming van de aarde. En wie de discussie in de Tweede Kamer over het klimaatbeleid volgt heeft het idee dat rechtse partijen, zoals de PVV en Forum voor Democratie de 'alarmistische berichtgeving' over de klimaatverandering graag bagatelliseren. Demografen zullen dit soort debatten bekend voorkomen. Malthus bracht in 1798 een debat op gang over overbevolking en de draagkracht van de aarde. En in de jaren zestig en zeventig herhaalde dit patroon zich toen ecoloog Paul Ehrlich en later ook de Club van Rome de bron van teloorgang van het milieu zocht in het overbevolkingsvraagstuk. Momenteel zijn het vooral de rapporten van het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) die de toon zetten en de urgentie van het milieuprobleem proberen aan te tonen. Daarnaast zijn er politici als Trump in de Verenigde Staten en Baudet en Wilders in Nederland die twijfel zaaien over de urgentie van het klimaatprobleem. Maar in welke mate wordt die scepsis gedeeld door de bevolking en hoe ontwikkelt die zich in de tijd? Op basis van twee meetmomenten schetsen we een beeld hoe tussen 2009 en december 2018 de opvattingen van Nederlandse bevolking (zie kader) over de opwarming van de aarde veranderde.

Zorgen over klimaat (% (geheel) mee eens) en instemming met stelling dat berichten over opwarming van de aarde overdreven zijn (% (geheel) mee eens)

Leeftijd	Zorgen over het klimaat			Scepsis over klimaat		
	2009	2018	Vershil	2009	2018	Vershil
16-24	29	50	+21	20	12	-8
25-34	32	57	+25	21	9	-12
35-44	33	50	+17	21	8	-13
45-54	36	54	+18	22	10	-12
55-64	36	60	+24	27	9	-18
65 en ouder	35	65	+30	30	14	-16
Totaal	35	58	+23	24	11	-13

Bron: NIDI (2009, 2018), zie kader voor data.

DATA KLIMAATZORGEN EN -SCEPSIS

In februari 2009 deed het NIDI onderzoek via CentERdata naar bevolkingsgroei en -krimp in Nederland en de wereld (N = 2.036, respons 73%) waarvan verslag is gedaan in Van Dalen en Henkens (2011). In het onderzoek werd onder andere ook gevraagd naar de mening over klimaatverandering. De zorgen daarover werden gepeild met een stelling over het bekendste effect van klimaatverandering: "Ik maak mij grote zorgen over de opwarming van de aarde." De stelling "De verhalen over opwarming van de aarde zijn sterk overdreven" gaf een indicatie voor de heersende klimaatscepsis. In december 2018 legden we (eveneens via CentERdata) precies dezelfde vragen voor aan een aselecte steekproef van de bevolking van een vergelijkbare omvang (2.138 respondenten, respons 79%). Dit maakt het mogelijk na te gaan of en hoe de zorgen en scepsis over klimaatverandering in de tijd zijn veranderd.

Niet alleen de jeugd maakt zich zorgen

De jeugd heeft de toekomst maar ook de zorgen. Die indruk zou men kunnen overhouden aan de jongeren die op 6 februari Den Haag demonstreerden. Een peiling onder derdeklassers in het vmbo, havo en vwo waarover NRC Handelsblad naar aanleiding van de demonstratie berichtte, maakt duidelijk dat 56 procent van deze jongeren zich zorgen maakt over de klimaatverandering. De vraag is of dat veel of weinig is vergeleken met andere leeftijdsgroepen. In december 2018 hebben wij 2200 respondenten de stelling voorgelegd: "Ik maak mij grote zorgen over de opwarming van de aarde", waarbij men zijn of haar instemming dan wel afkeuring kon aangeven. In de bovenstaande tabel zien we hoe de antwoorden luiden naar leeftijdsgroepen. Als we die cijfers bezien dan verschilt de jeugd niet zo heel sterk van de gemiddelde Nederlander: 58 procent maakt zich zorgen, terwijl (niet getoond in de tabel) 14 procent zich geen zorgen maakt.

Wat de tabel verder interessant maakt is het verschuivende tijdsbeeld tussen 2009 en 2018. De uitkomsten in de tabel laten zien dat onder alle leeftijdsgroepen de zorgen over de klimaatveranderingen spectaculair zijn gegroeid. En als tegenhanger zien we ook – en wellicht nog belangrijker – dat de scepsis over de berichtgeving

over opwarming van de aarde in krap tien jaar tijd ook spectaculair gedaald is. De scepsis is gemeten door mensen de stelling voor te leggen: "De verhalen over opwarming van de aarde zijn sterk overdreven". In 2009 was 24 procent van de respondenten het eens met deze stelling, maar in 2018 is dit percentage gedaald tot 11 procent.

Door de ophef over het klimaatakkoord krijgt men wellicht het idee dat het klimaat een onderwerp is van het afgelopen jaar, maar figuur 1 laat duidelijk zien dat in de landelijke dagbladen de termen 'opwarming van de aarde' en 'klimaatverandering' niet alleen in 2018 veelvuldig in het nieuws waren maar ook in 2009 en de jaren die daaraan voorafgingen. Ook toen roerde het IPCC zich herhaaldelijk en was in 2006 het vuistdikke *Stern Rapport* over klimaatverandering verschenen. En laten we niet vergeten dat het IPCC in 2007 samen met de voormalige Amerikaanse vicepresident Al Gore, met zijn werk *An Inconvenient Truth*, in 2007 de Nobelprijs voor de Vrede ontvingen. De jaren 2011-2014 kenden een verslappening van de aandacht om daarna weer te groeien. Wat berichtgeving in kranten betreft kan men de dip in aandacht wel begrijpen omdat de wereldwijde financiële crisis alle aandacht opeiste en wellicht de milieuberichtgeving wegdrukte. Niettemin blijft de sterke daling van klimaatscepsis in de bevolking opvallend.

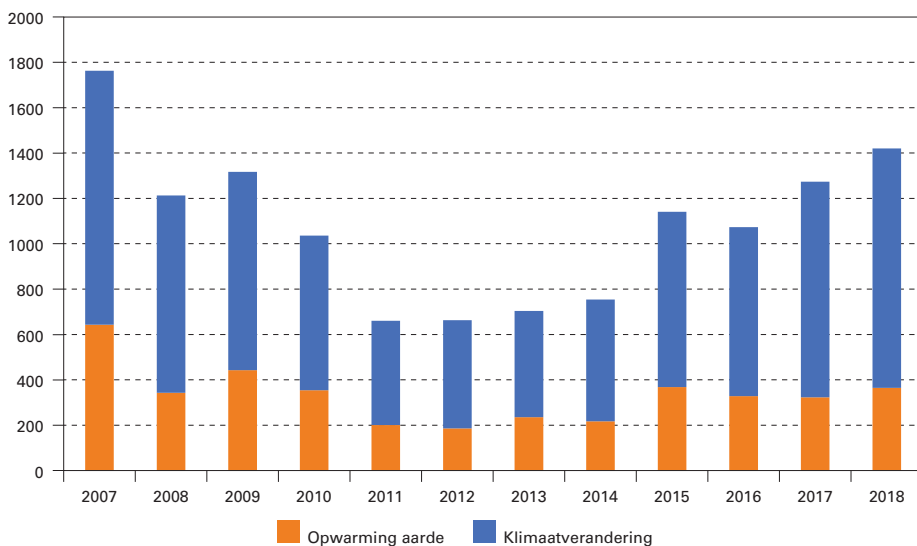
Verschillen naar opleiding

Figuur 2 toont een soortgelijke tendens in toename van zorgen en afname van scepsis naar opleidingsniveau van de respondenten. Hierbij valt nog een ander aspect op. In 2009 waren de zorgen en de scepsis min of meer in gelijke mate aanwezig onder verschillende opleidingsgroepen in de bevolking, terwijl in 2018 de verandering in houding ten aanzien van het klimaat zich vooral sterk aftekent onder hoogopgeleiden. Bij mensen met een universitaire graad zijn de zorgen over de opwarming van de aarde sterk toegenomen (van 41% naar 76%) en is de scepsis over de berichtgeving sterk gedaald (van 19% naar 5%). Een mogelijke reden waarom de scepsis juist onder universitair geschoolden zo laag is geworden kan er mee te maken hebben dat de stem van de wetenschap zich prominenter is gaan roeren. Volgens het Sociaal Cultureel Planbureau in een peiling onder burgers in 2018 hebben burgers het meeste vertrouwen in wetenschappelijke onderzoeksinstellingen als het gaat om informatie over klimaatveranderingen (65% tamelijk tot volledig vertrouwen). Wellicht dat deze kennis vooral bij universitair geschoolden tot veranderende opinies heeft geleid.

Gekleurde kijk op klimaat

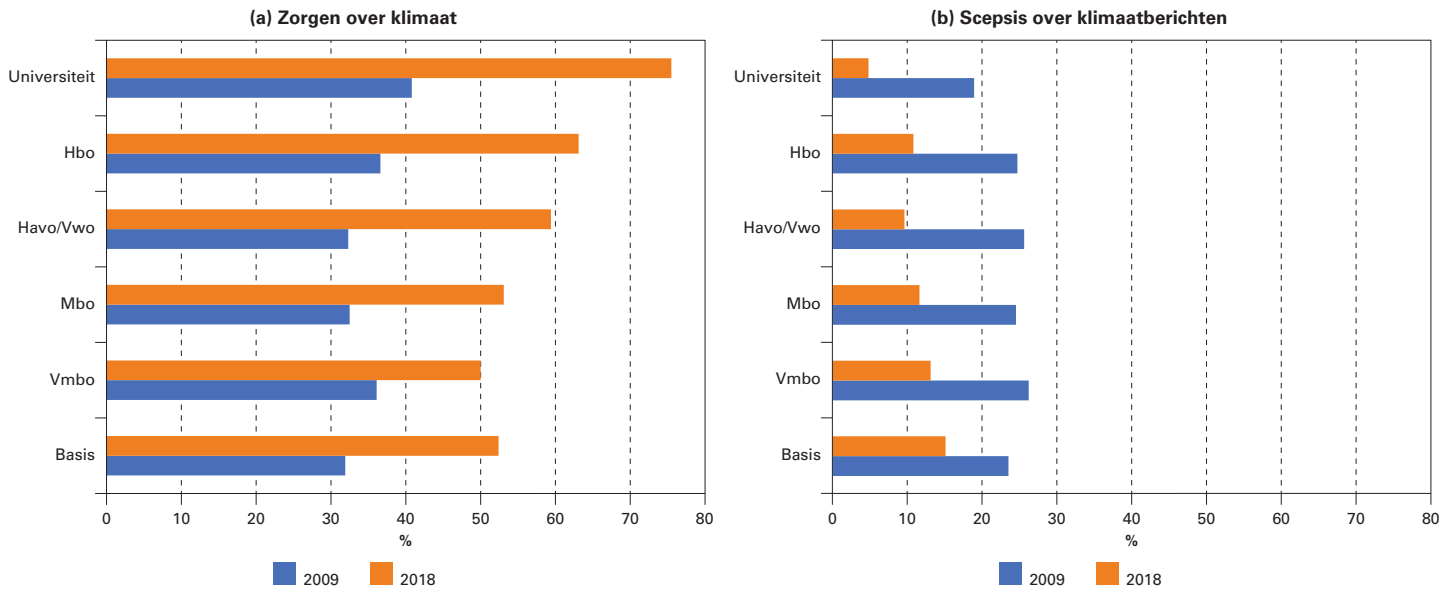
Politici aan linker- en rechterflank waren het erover eens dat het klimaat het centrale thema vormde van de afgelopen provinciale statenverkiezingen. Terwijl het kabinet worstelde met het halen van de doelstellingen voor CO₂-reductie en de vertaling daarvan in het energieakkoord, slepen de oppositiepartijen de messen omdat voorgestelde maatregelen of niet ver genoeg gingen of juist veel te ver. In dat licht is het goed om te zien wat de mening van de aanhangers van de

Figuur 1. Aantal vermeldingen in landelijke dagbladen over het onderwerp 'opwarming van de aarde' dan wel 'klimaatverandering', 2007-2018

Bron: Lexis Nexis, de landelijke kranten betreffen: AD, NRC Handelsblad, Telegraaf, Trouw en Volkskrant.

Figuur 2. Zorgen over klimaat en scepsis over klimaatberichtergeving, naar opleidingsklassen

Bron: NIDI (2009, 2018), zie kader.

verschillende partijen is. Indien men de milieuproblemen ontken dan zal men ook het belang niet inzien van maatregelen om de stijging van de temperatuur te beteugelen.

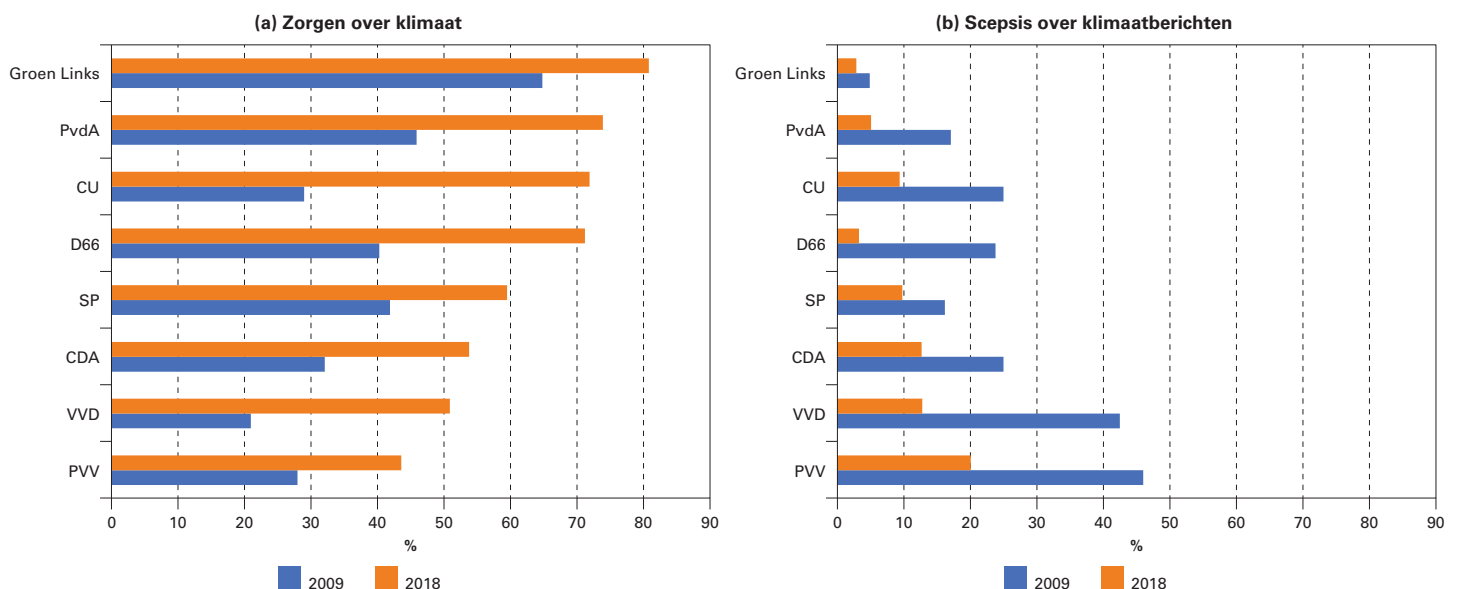
Helaas kunnen we niet alle partijen in beeld brengen, zoals de Partij voor de Dieren en het Forum voor Democratie, omdat deze ofwel te klein waren in 2009 of eenvoudigweg nog niet bestonden. In figuur 3 zijn de standpunten voor de grootste partijen in kaart gebracht en uiteraard ziet men ook hier *grosso modo* dezelfde tendensen als hierboven genoteerd. De opvattingen naar partijkeuze zijn echter vooral interessant omdat zij nog meer reliëf geven aan de veranderende opvattingen onder de bevolking. Opvallend is dat de grootste afname van klimaatscepsis heeft plaatsgevonden in kringen van de VVD en de PVV. In 2009 vond niet minder dan 43 procent van de VVD-kiezers en 46 procent van de PVV-kiezers de verhalen over opwarming sterk overdreven. Deze aantallen zijn gedaald tot respectievelijk 13 en 20 procent. Ook de zorgen bij VVD en PVV-

kiezers zijn sterk gestegen in deze periode. De enige politieke partij waarin verschuivingen in opvattingen beperkt zijn is GroenLinks. De aanhangers van GroenLinks zijn in lijn met hun milieuwortels ook in 2009 al het meest bezorgd over het milieu en zij kenden ook de minste scepsis.

Missende schakel

In tien jaar tijd lijkt zich onder de Nederlandse bevolking een steeds grotere consensus af te tekenen inzake de urgentie van het klimaatvraagstuk. Daarmee wordt niet alleen de discussie gevoerd over hoe Nederland het beste om kan gaan met de energietransitie en zich voor kan bereiden op een stijgende zeespiegel. Het voedt ook de discussie over de mondiale aanpak van de klimaatproblemen. In die discussie is vreemd genoeg het vraagstuk van de mondiale bevolkingsgroei tot nog toe onderbelicht gebleven, terwijl het logisch lijkt om niet alleen milieuvriendelijk gedrag van de mens, maar ook het aantal mensen dat dergelijk gedrag vertoont onder de loop te nemen. Zo hebben demograaf Bongaarts en klimaatweten-

Figuur 3. Zorgen over klimaat en scepsis over klimaatberichtergeving, naar politieke partijkeuze

Bron: NIDI (2009, 2018), zie kader. Politieke partijkeuze in 2009 was voorgenoemen keuze; in 2018 betrof het de partijkeuze gemaakt bij verkiezingen in 2017.

schapper O'Neill vorig jaar in het gezaghebbende blad *Science* hun ongenoegen geuit over hoe klimaatexperts in hun analyses, de rol van de bevolkingsomvang en –politiek verwaarlozen. Tegen het jaar 2100 zal de aarde bevolkt worden door 4 miljard extra bewoners en er is voldoende in de wetenschappelijke literatuur verschenen om dit als een serieuze factor in de klimaatdiscussie te zien. Dat experts het verband tussen bevolkingsomvang en de opwarming van de aarde veronachtzamen komt wellicht omdat de cumulatieve effecten van demografische veranderingen op CO₂-uitstoot met een zeer grote vertraging zichtbaar worden. En de reden om bevolkingspolitiek als beleidsinstrument te veronachtzamen schuilt volgens hen op een aantal misverstanden over bevolking en klimaatverandering. Bevolkingsgroei wordt gezien als een 'opgelost probleem' en daarnaast vermoeden zij dat organisaties als IPCC op zoek zijn naar instrumenten die een snel resultaat laten zien. Kiezers worden vaak als ongeduldig gezien en zullen ook geneigd zijn om snelle oplossingen aan te moedigen. Maar wellicht verdiept de door ons gesignaleerde urgentie zich en vertaalt die urgentie zich in een beter besef welke rol bevolking en een actief bevolkingsbeleid kunnen spelen in de klimaatdiscussie.

Harry van Dalen, NIDI en Tilburg University, e-mail: dalen@nidi.nl

Kène Henkens, NIDI, Rijksuniversiteit Groningen UMCG en Universiteit van Amsterdam, e-mail: henkens@nidi.nl

LITERATUUR:

- Bongaarts, J. en B.C. O'Neill (2018), Global warming policy: Is population left out in the cold? *Science*, 361(6403), pp. 650-652.
- Dalen, H.P. van (2019), Wedden om het einde van de wereld: de Ehhlich-Simon-weddenschap. *Demos*, 35(3), pp. 1-4.
- Dalen, H.P. van, en K. Henkens (2011), Who fears and who welcomes population decline? *Demographic Research*, 25(13), pp. 437-464.
- O'Neill, B.C., B. Liddle, L. Jiang, K.R. Smith, S. Pachauri, M. Dalton en R. Fuchs (2012), Demographic change and carbon dioxide emissions. *The Lancet*, 380(9837), pp. 157-164.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2018), *Burgerperspectieven*, 2018/1, Den Haag: SCP.

Een voller en grijzer Nederland hoeft niet somber te stemmen

JOOP DE BEER

Vergrijzing, bevolkingsdruk en immigratie zijn woorden die stevast een sfeer van pessimisme oproepen. Die somberheid is niet gerechtvaardigd als we naar de toekomst kijken. We zullen langer en gezonder leven, Nederland wordt inderdaad voller – vooral in de Randstad – maar de mogelijkheden nemen ook toe om buiten de (Rand)stad wonen en werken te combineren. En zonder immigratie zal de potentiële beroepsbevolking sterk terugvallen en zal de druk tot langer doorwerken nog meer toenemen.

Foto: Roel Wijnants/Flickr

De belangrijkste demografische ontwikkelingen in de komende decennia zijn de groei van de bevolking, de vergrijzing en de toename van het aantal migranten. Deze ontwikkelingen worden vaak geassocieerd met problemen. Bevolkingsgroei zou leiden tot woningtekorten en meer files, vergrijzing zou leiden tot extra kosten voor de gezondheidszorg en pensioenen, en migratie wordt vaak geassocieerd met problemen rond integratie en leefbaarheid van buurten. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) verwacht dat de bevolking de komende veertig jaar met 1,3 miljoen personen groeit. Het aantal 65-plussers groeit nog harder, met 1,5 miljoen, en het aantal mensen met een migratie-achtergrond groeit zelfs met 2,3 miljoen. Nederland wordt dus voller, grijzer en ook meer divers. Moeten we daar alleen maar somber over zijn? Er is ruimte voor een meer genuanceerde kijk op de toekomst. Lang niet heel Nederland is vol, het aantal gezonde ouderen neemt toe en arbeidsmigranten dragen bij aan economische groei.

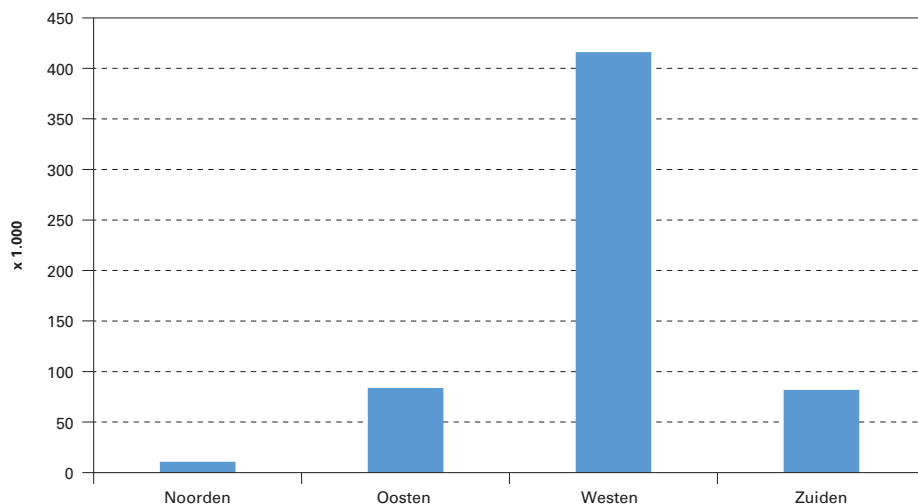
Bevolkingsgroei

Als de prognose van het CBS uitkomt zal het aantal inwoners van Nederland toenemen van 17,3 miljoen in 2019 naar 18,6 miljoen in 2060. Het wordt dus voller in Nederland, zeker als we er rekening mee houden dat de vraag naar woningen relatief harder stijgt dan de bevolkingsgroei, doordat steeds meer mensen alleen wonen. Volgens het CBS groeit het aantal huishoudens van 7,9 miljoen in 2019 naar 8,8 miljoen in 2060. Dit betekent dat er bijna een miljoen meer woningen nodig zullen zijn. Naar verwachting zal de uitbreiding van de woningvoorraad niet gelijk over het land verdeeld zijn. Volgens de regionale prognose van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het CBS, die overigens niet verdergaat dan 2040, nemen de westelijke provincies (Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland) het overgrote deel van de groei van het aantal huishoudens voor hun rekening (zie figuur 1). En dat zijn nu net de provincies met de grootste huishoudensdichtheid: zij tellen de helft van de Nederlandse huishoudens op slechts een kwart van de oppervlakte. In het westen wonen gemiddeld 367 huishoudens op een vierkante kilometer tegen 152 in de rest van het land. Volgens de prognose zullen de verschillen tussen de westelijke en de overige provincies tot 2040 nog groter worden. Het westen wordt dus voller. De vraag is hoe problematisch dit is. Veel mensen willen juist graag in de grote stad wonen vanwege de voorzieningen en omdat ze daar een baan hebben. Overigens zou dat in de toekomst kunnen veranderen. Door technologische ontwikkelingen kan meer op afstand worden gewerkt (denk aan meer thuiswerken). Hierdoor zou de woon-werkafstand kunnen toenemen. Staatssecretaris Van Veldhoven (Infrastructuur en Waterstaat) presenteerde in februari het rapport "Contouren toekomstbeeld OV 2040" waarin zij een toekomst schetst met supersnelle treinverbindingen tussen de Randstad en Groningen, Enschede, Maastricht en Middelburg, waardoor forenzen niet meer naar de Randstad hoeven te verhuizen. Meer mensen zouden dan in het groen kunnen gaan wonen.

Vergrijzing

Volgens de CBS-prognose groeit het aantal 65-plussers van 3,3 miljoen in 2019 naar 4,8 miljoen in 2060. Dit betekent dat als de AOW-leeftijd niet sinds 2012 zou zijn gestegen, maar op 65 jaar zou zijn gehandhaafd, het aantal AOW-ers fors zou toenemen (zie figuur 2). De stijging van de AOW-leeftijd is mogelijk doordat ouderen vitaler zijn dan vroeger. Een 65-jarige van dertig jaar geleden had gemiddeld nog 17 jaar te leven, waarvan de helft in goede gezondheid, althans zonder matige of ernstige lichamelijke beperkingen. Een 65-jarige van nu leeft niet alleen drie jaar langer, maar die jaren zijn ook gezonder. Twee derde van de resterende levensduur wordt zonder beperkingen doorgebracht. Wanneer deze ontwikkeling zich in de toekomst voortzet bestaat de toename van het aantal ouderen vooral uit gezonde ouderen. De langere levensduur en betere gezondheid maken het mogelijk om langer door te werken. Voor mensen met een zwaar beroep en een slechte gezondheid zal het moeilijk zijn om na hun AOW-leeftijd nog door te werken,

Figuur 1. Groei van het aantal huishoudens naar regio, 2019-2040 (in duizenden)

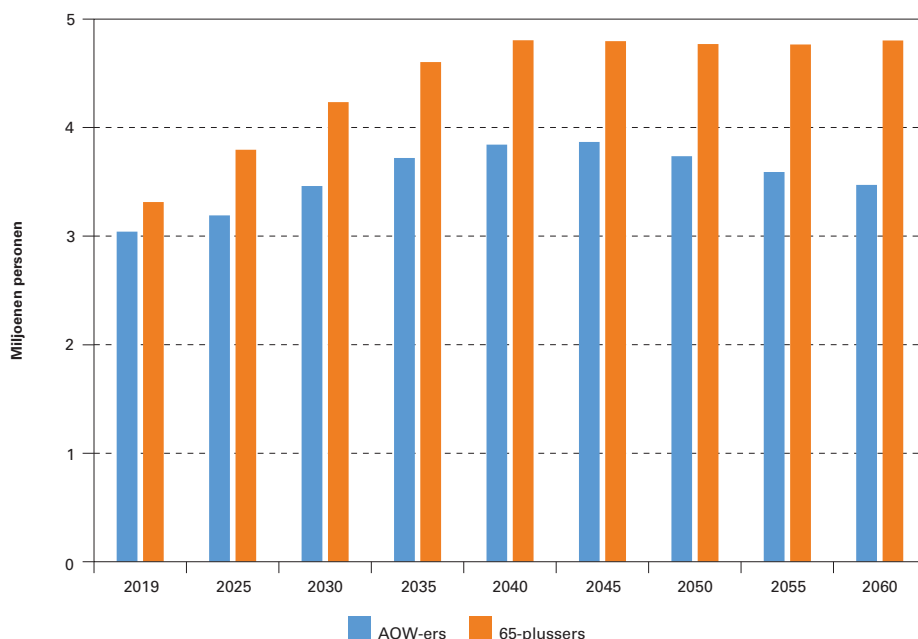
Noot: Noorden = Groningen, Friesland en Drenthe; Oosten = Overijssel en Gelderland; Westen = Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland; Zuiden = Zeeland, Noord-Brabant en Limburg.

Bron: Eigen bewerking van CBS/PBL-cijfers.

maar gemiddeld zal de voorziene stijging van de AOW-leeftijd met vijf jaar in de komende veertig jaar er naar verwachting toe leiden dat mensen steeds langer zullen werken. Overigens zal ondanks de stijging van de AOW-leeftijd, het aantal AOW-ers de komende twintig jaar nog toenemen (zie figuur 2). Dit komt doordat de grote generaties die in de jaren vijftig en zestig zijn geboren dan met pensioen gaan. Maar als de AOW-leeftijd ook op de lange termijn blijft stijgen, zal halverwege de eeuw het aantal AOW-ers gaan dalen.

Dankzij de stijging van de AOW-leeftijd zal de omvang van de potentiële beroepsbevolking de komende dertig jaar niet krimpen (zie de CBS-prognose in figuur 3). Als daarentegen de AOW-leeftijd 65 jaar zou zijn gebleven, zou de omvang van de beroepsbevolking de komende twintig jaar flink teruglopen. Dan zou de potentiële beroepsbevolking over twintig jaar een miljoen minder mensen tellen dan volgens de CBS-prognose. Dit

Figuur 2. Aantal 65-plussers en AOW-ers (volgens de huidige wetgeving), 2019-2060 (in miljoenen)

Bron: Eigen bewerking van CBS-cijfers.

Foto: Gerard Stolk / Flickr

zou een sterk dempend effect hebben op de economische groei, al gaat het uiteindelijk natuurlijk niet om de potentiële beroepsbevolking (de mensen in de leeftijd van 20 jaar tot de AOW-leeftijd), maar om de actieve beroepsbevolking (de feitelijk werkenden of werkzoekenden). De hogere AOW-leeftijd zal er dus toe moeten leiden dat oudere werknemers daadwerkelijk langer doorwerken en niet werkloos of arbeidsongeschikt worden. Dit betekent dat het noodzakelijk is dat de gezondheid van ouderen verder blijft verbeteren. Dit vraagt niet alleen om een betere gezondheidszorg, maar ook om een gezondere leefstijl. Dit is in de eerste plaats ieders eigen verantwoordelijkheid, maar overheid en sociale partners hebben ook een belangrijke taak, want zonder een effectief preventiebeleid is de kans kleiner dat dit ook gebeurt. Verder is het belangrijk dat werkgevers een proactief personeelsbeleid voeren om ervoor te zorgen dat oudere werknemers langer inzetbaar zijn. Leeftijdscriminatie zal moeten

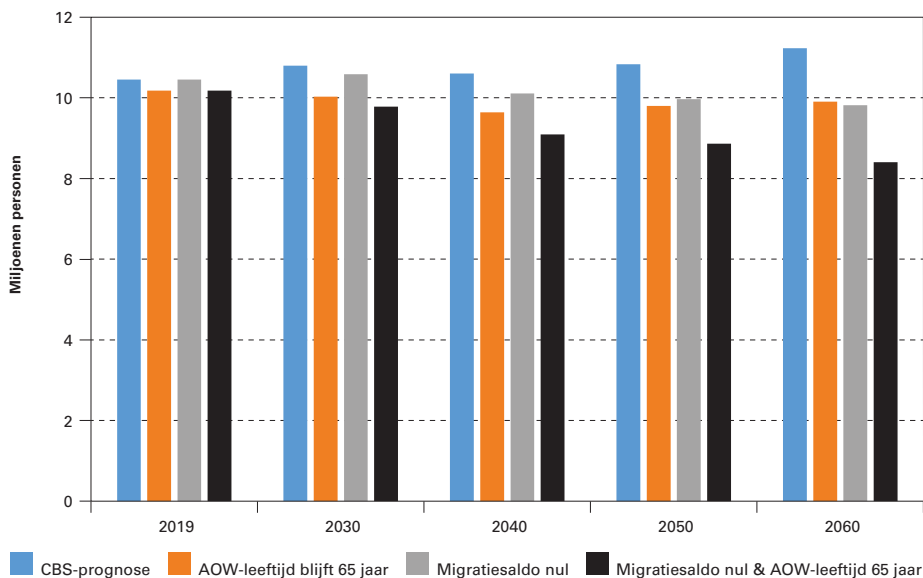
worden uitgebannen. Ouderen die werkloos zijn geworden moeten betere kansen krijgen om nog ergens aan de slag te kunnen komen. Langer gezond blijven is overigens niet alleen van belang om langer te kunnen werken, maar vergroot ook de zelfredzaamheid van ouderen. Hierdoor kunnen de kosten voor zorg beperkt blijven en kunnen ouderen langer deelnemen aan sociale activiteiten.

Migratie

Het aantal mensen met een migratie-achtergrond zal veel sterker toenemen dan de totale bevolkingsomvang: een groei met 2,3 miljoen tegen een groei met 1,3 miljoen. Dit komt niet alleen doordat er meer migranten bijkomen, maar ook doordat migranten in Nederland kinderen krijgen. Volgens de CBS-prognose zal het aantal migranten (de eerste generatie) tot 2060 met 1,1 miljoen toenemen en hun kinderen (de tweede generatie) met 1,2 miljoen. Daar staat tegenover dat het aantal mensen met een Nederlandse achtergrond met bijna een miljoen zal teruglopen. Zonder nieuwe migranten zou de bevolking op de lange termijn krimpen tot 16,6 miljoen inwoners in 2060, dat zijn er twee miljoen minder dan volgens de CBS-prognose.

Naast het langer doorwerken, zorgt ook de migratie ervoor dat de omvang van de potentiële beroepsbevolking op peil zal blijven. Als het aantal immigranten even groot zou zijn als het aantal emigranten, en het migratiesaldo dus nul zou zijn, zou de beroepsbevolking de komende tien jaar nog licht toenemen, dankzij de verhoging van de AOW-leeftijd. Maar op de lange termijn zou de potentiële beroepsbevolking teruglopen. Figuur 3 laat zien dat als het migratiesaldo nul zou zijn de potentiële beroepsbevolking halverwege de eeuw ruim een miljoen minder mensen zou tellen dan volgens de CBS-prognose. De stijging van de AOW-leeftijd is dus niet voldoende om de omvang van de potentiële beroepsbevolking op peil te houden als er geen nieuwe migranten komen. Maar lang niet alle migranten werken. Ongeveer

Figuur 3. Omvang van de potentiële beroepsbevolking (aantal personen van 20 jaar tot AOW-leeftijd), 2019-2060 (in miljoenen) volgens de CBS-prognose en drie alternatieve scenario's

Bron: Eigen bewerking van CBS-cijfers.

een op de vijf migranten is een arbeidsmigrant. Zestig procent van de migranten komen als gezinsmigrant, vluchteling of student, en onder hen is de arbeidsparticipatie de eerste jaren na aankomst in Nederland relatief laag. Migratie zal dus pas een substantieel effect op de omvang van de actieve beroepsbevolking hebben als arbeidsmigranten een groter aandeel van de immigratie gaan vormen en als de arbeidsparticipatie van andere migranten toeneemt.

Verhoging AOW-leeftijd of meer arbeidsmigranten?

Zowel de verhoging van de AOW-leeftijd als de toename van het aantal migranten worden geregeld ter discussie gesteld. Het is natuurlijk een politieke keus om al dan niet de verhoging van de AOW-leeftijd terug te draaien of al dan niet de immigratie sterk af te remmen. Maar het is aan demografen om te wijzen op de consequenties van dergelijke maatregelen. Zowel het terugdraaien van de verhoging van de AOW-leeftijd als het sterk inperken van de immigratie heeft een negatief effect op de omvang van de potentiële beroepsbevolking. Zeker als men beide maatregelen tegelijk zou nemen. Figuur 3 laat zien dat dan de omvang van de potentiële beroepsbevolking over veertig jaar bijna twee miljoen kleiner zou zijn dan volgens de CBS-prognose. Als men de AOW-leeftijd niet wil verhogen, maar wel de omvang van de beroepsbevolking op peil wil houden, zal men meer arbeidsmigranten moeten toelaten. Omgekeerd, als men de migratie wil beperken zonder dat dit ten koste gaat van de omvang van de potentiële beroepsbevolking, zal de AOW-leeftijd sterker moeten stijgen.

Van koppen tellen naar mogelijkheden benutten

Maar verhoging van de AOW-leeftijd en het toelaten van arbeidsmigranten zijn niet voldoende. De grootste uitdaging voor beleidsmakers is om van de potentiële beroepsbevolking ook een actieve beroepsbevolking te maken. Een verhoging van de AOW-leeftijd werkt alleen als mensen langer werken en oudere werknemers niet werkloos of arbeidsongeschikt raken. Vooral voor mensen met een slechte gezondheid en een zwaar beroep kan de steeds hogere AOW-leeftijd een groot probleem worden. En immigratie heeft alleen een positief effect op de economische groei als de arbeidsparticipatie van mensen met een migratieachtergrond hoger wordt.

Economische groei hangt uiteraard niet alleen af van de ontwikkeling van de beroepsbevolking. Technologische ontwikkelingen en de stijging van het opleidingsniveau van de beroepsbevolking leiden ook tot een toename van de arbeidsproductiviteit. In een lange-termijnstudie uit 2015 gaat het Centraal Planbureau ervan uit dat de arbeidsproductiviteit tot 2050 met zo'n 1,5 procent per jaar zal toenemen. Dit betekent dat ook als de groei van de beroepsbevolking stagneert, de economie blijft groeien. Maar door het teruglopen van de groei van de beroepsbevolking zal de economische groei de komende decennia wel lager zijn dan de groeipercentages die we vroeger kenden toen de beroepsbevolking fors toenam.

Foto: Mariano Mantel/Flickr

Economische groei is natuurlijk niet de enige toetssteen waar de toekomstige ontwikkeling van de bevolking aan kan worden afgemeten. Zeker in een tijd waarin de milieueffecten van economie en menselijk handelen steeds zwaarder meetellen, en de discussie over klimaatverandering en het beperken van de uitstoot van broeikasgassen steeds urgenter wordt, ligt het voor de hand dat we niet alleen zuiniger en duurzamer om leren gaan met de beschikbare natuurlijke hulpbronnen en het milieu. Ook met het in de bevolking opgeslagen 'menselijk kapitaal' – het geheel van onze vaardigheden en inspanningen waarmee we onze samenleving (en niet alleen onze economie) draaiende houden – zouden we zuiniger moeten leren omspringen. De grootste demografische uitdaging gaat vooral over het zo goed mogelijk benutten van het menselijk potentieel dat in onze groeiende, oudere en meer diverse bevolking besloten ligt. Het gaat daarbij dan onder meer om het scheppen van de voorwaarden om ouderen en migranten een grotere rol in onze samenleving te laten spelen. Investeren in gezondheid en vaardigheden verdienen daarbij voorrang. Met een betere benutting van dat (oude en nieuwe) menselijk kapitaal kan de verwachte bevolkingsgroei in goede banen worden geleid, ook in een land dat al zeer dicht bevolkt is. Het gaat in de moderne demografie niet alleen over het berekenen van de aantallen (de 'koppen'), maar vooral ook over het optimaal benutten van de mogelijkheden die de bevolkingsontwikkeling biedt.

Joop de Beer, NIDI, e-mail: beer@nidi.nl

LITERATUUR:

- CPB/PBL (2015), *Toekomstverkenning Welvaart en Leefomgeving. Nederland in 2030 en 2050: twee referentiescenario's*, Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving.

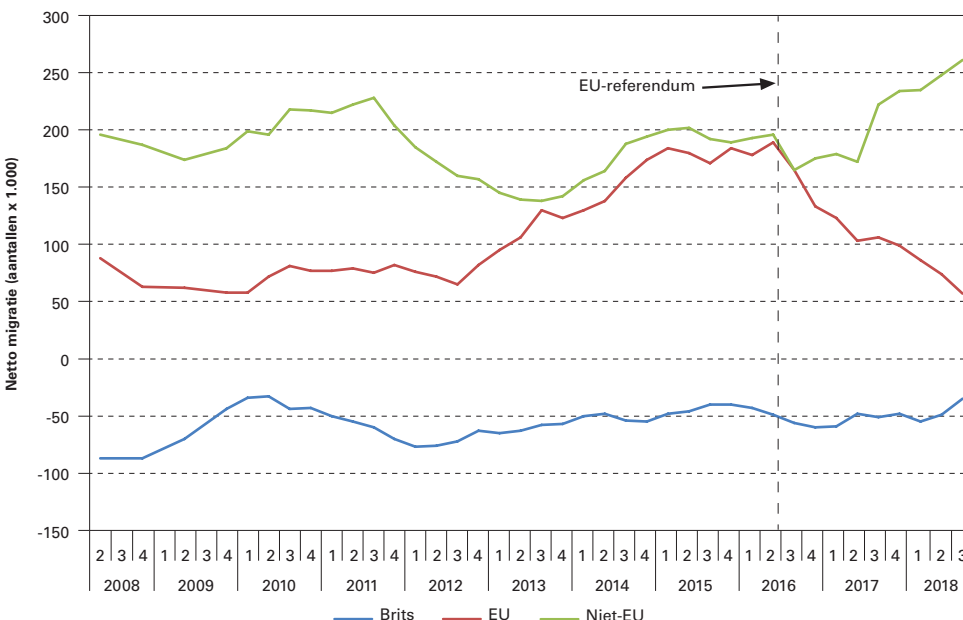
Brexit en migratieangst

De stem voor Brexit werd mede ingegeven door de angst voor immigratie en verlies van soevereiniteit. De paradox is dat na het referendum de immigratie is toegenomen, met een sterke afname van EU-immigranten en een sterke toename van immigranten van buiten de EU, hoofdzakelijk uit Azië.

Het Brexit-referendum van juni 2016 en de onderhandelingen om de Europese Unie (EU) te verlaten hebben veel verdeeldheid gezaaid bij de Britten. In de campagne speelde immigratie, vooral in de vorm van vluchtelingen en Oost-Europese EU-migranten, een grote rol. Veel 'leave'-stemmers hadden het gevoel geen controle meer te hebben over immigratie en de eigen cultuur. De nipte winst van het 'leave'-kamp wekte vooral bevreemding omdat de 'leave'-stemmers zich vooral bevonden in steden of gebieden waar immigranten nauwelijks voorkomen, terwijl tegenstanders van de Brexit juist uit grote steden en immigratie-regio's komen. Brexit-stemmers bevonden zich vooral onder lage inkomensgroepen en stemmers met een grote kans op werkloosheid. De angst voor immigratie nam uitgerekend sterk toe in de aanloop naar het referendum dat op 23 juni 2016 werd gehouden, waarbij 52 procent van de Britten voor vertrek uit de EU stemde. De angst voor immigratie was toen op het hoogtepunt als we af moeten gaan op de berichtgeving in toonaangevende Britse kranten. Een wetenschappelijke tekstanalyse van Baker e.a. suggereert dat Brexit de angst voor immigratie tot historische hoogtes heeft gestuwd, evenals de onzekerheid over het beleid ten aanzien van immigratie. De behoefte aan controle en stabiliteit was op dat moment zeer groot. Na het referendum zakte de angst voor immigratie echter weg en heeft deze volgens vertrouwenscijfers van onderzoeksbureau Ipsos plaats gemaakt onzekerheid over de

EU en de nationale gezondheidszorg. Zo snel kan het gaan. Over immigratie zijn de Britten sinds het referendum veel positiever geworden en per saldo zijn er meer Britten in 2018 die denken dat immigratie positief (44%) uitwerkt dan negatief (30%) op de Britse samenleving, waarbij dit percentage voor een groot deel wordt bepaald door de verstokte 'leave'-stemmers: 47 procent denk dat immigratie negatief uitpakt. Maar de verdeeldheid blijft groot. Over één ding zijn veel Britten het echter wel eens: dat de Britse regering het immigratievraagstuk niet goed aanpakt. Premier Blair beloofde in 2004 al een restrictief migratiebeleid en in 2014 ging premier Cameron nog een stap verder door te beloven dat de netto-immigratie naar het Verenigd Koninkrijk teruggedrongen zou worden "tot in de tienduizenden". De huidige premier Theresa May bevestigde deze belofte later ook, hoewel ze als minister onder Cameron deze doelstelling als onhaalbaar betitelde. Volgens de laatste cijfers (zie figuur) bedraagt de netto immigratie 318.000 (niet-Britse) immigranten. De belofte van May klopt nog redelijk als het gaat om EU-migranten, want die groep slinkt redelijk snel vooral onder de Polen (maar nog altijd netto +57.000). Echter, de groep van buiten de EU is sterk in omvang toegenomen: +261.000 immigranten (340.000 komen binnen, 79.000 vertrekken). Twee derde van deze groep komt uit Azië (vooral India en Pakistan). De migratiekrachten zijn blijkbaar toch veel sterker dan Britse regeringsleiders denken.

Netto migratiestromen naar herkomst in het Verenigd Koninkrijk, 2008-2018 (kwartaalcijfers)

Bron: ONS, provisional long term migration data, 29 februari 2019.

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Een abonnement op DEMOS is gratis. U kunt uw aanvraag indienen via: demos@nidi.nl

Bij gehele of gedeeltelijke overname van artikelen dient men een volledige bronvermelding te gebruiken. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar. De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Harry van Dalen, hoofdredacteur Nico van Nimwegen, redacteur Peter Ekamper, (web)redacteur Jaap Oude Mulders, redacteur Fanny Janssen (RUG), redacteur
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage
Telefoon	(070) 356 52 00
E-mail	demos@nidi.nl
Internet	demos.nidi.nl/ / www.nidi.nl
Abonnementen	gratis
Druk	Koninklijke Van der Most
Opmaak	www.up-score.nl

Harry van Dalen, NIDI en Tilburg University, e-mail: dalen@nidi.nl

LITERATUUR:

- Baker, S., N. Bloom en S. Davis (2015), Immigration fears and policy uncertainty, *Vox - Research-based policy analysis and commentary from leading economists*, 15 december 2015.
- Becker, S.O., T. Fetzer en D. Novy (2017), Who voted for Brexit? A comprehensive district-level analysis. *Economic Policy*, 32(92), pp. 601-650.